

- Подільський: Оіом, 2007. – Т. 10: Матеріали шостого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі». – С. 239-248.
9. Патріло І. Нарис історії василіан від 1743 до 1839 pp. // Записки Чину Святого Василя Великого. – 1988. – Т. 13. – С. 183-283.
 10. Pidiypczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoiy i księżki w dziaialnoñci zakonu. – Warszawa-Wrociaw, 1986. – (Acta Universitatis Wratisaviensis; № 779) – 272 s.
 11. Bieckowski L. Mozaika religijno-kulturalna Rzeczypospolitej w XVII i XVIII w. // Uniwersalizm i swoistożж kultury polskiej / red. J. Kioczowski. – Т. I. – Lublin, 1989. – С. 241-270.
 12. Dylęgowa H. Dzieje Unii Brzeskiej (1596-1918). – Warszawa-Olsztyn, 1996. – 228 s.
 13. Хіхлач Б. М. Уніатські місії на Поділлі // Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне. До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. – Вінниця, 2008. – С. 62-67;
 14. Wojnar M. Basilian missionary work-missionaries and missions (XVII – XVIII) // *Analecta Ordinis S. Basilii Magni. – Series II. – Sectio II. – Vol. IX.* – 1974. – P. 95-110.
 15. Патріло І. Вклад Василіанського Чину в життя з'єднаної Київської митрополії (1617-1839) // *Belarus. Lithuania. Poland. Ukraine.* – Lublin, Rome, 1996. – S. 282-289.
 16. Хіхлач Б. М. До проблеми взаємовідносин католиків, уніатів та православних на Поділлі у XVIII – I пол. XIX ст. // Поведінкові типи в українському соціокультурному середовищі: історичний досвід та аналіз тенденцій: Зб. наук. праць за результатами міжнар. наук. конф. – К., 2007. – С. 121-126.
 17. Земський Ю. С. Подільські дослідники кін. XIX – поч. XX ст. про стосунки Української греко-католицької (Уніатської) та Православної церков. – Хмельницький, 1997. – 23 с.
 18. Мельгунов С. Из истории воссоединения униатов в России // *Голос минувшого / Под ред. С. П. Мельгунова и В. И. Семеvского.* – 1915. – № 10. – С. 5-37.
 19. Bieckowski L. Oñwiecenie i katastrofa rozbioryw (druga poiowa XVIII wieku) // *Chrzeñжacstwo w Polsce: zarys przemian / praca zespoiowa pod red. J. Kioczowskiego* – Lublin, 1981. – S. 173-201.
 20. Nabywaniec S. Unicka Archidiecezia Kijowska w okresie rżędow arcybiskupa metropolity Felicjana Filipa Woiodkowicza 1762 – 1778. – Rzeszyw, 1998. – 575 s.
 21. Яременко М. Міжконфесійні відносини в Україні та Білорусі у XVIII ст. (постановка проблеми) // *Соціум. Альманах соціальної історії / Гол. ред. В. Смолій; відп. ред. В. Горобець.* – Вип. 3. – К., 2003. – С. 121-136.
 22. Огієнко І. Історія українського друкарства. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV – XVIII в.в.: вид. 2-е. (Ін-т дослідників Волині) – Ч. 50. – Вінніпег, 1983. – 418 с.
 23. Крачковский Ю. Ф. Очерки униатской церкви // *Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских при императорском Московском университете.* – 1876. – № 3-4. – С. 283-404.
 24. Соломонова Т. р. Книгозабезпечення уніатських церков Брацлавщини наприкінці XVIII ст. (за матеріалами генеральної візитації церков Брацлавського деканату 1785 р.) // *Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне. До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору.* – Вінниця, 2008. – С. 67-72.
 25. Dylęgowa H. Unia Brzeska i unicy w Krylestwie Polskim. – Warszawa, 1989. – 72 s.

Л.О. Орловський

УЧАСТЬ ЄВРЕЇВ ПОДІЛЛЯ В РОЗВИТКУ ТОРГІВЛІ КРАЮ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Традиційні напрями єврейського господарського життя склалися ще за довго до приєднання краю до Російської імперії. Передусім вони диктувалися політичними й соціальними реаліями життя єврейського населення на території Речі Посполитої. І як наслідок, єврейське населення подільських земель, що входило до складу Польщі, зосередило свою діяльність у сфері торгівлі, обміну й посередництва. У той час у Східній Європі значно зростає кількість дрібних торговців, переважно євреїв, які стають посередниками між оптовиком і споживачем, охоче займаються орендою, шинкарством, лихварством. Ще в XVII-XVIII ст. в Польщі лише мандрівні торговці-євреї взяли на себе 40-50% торгівлі [1].

Після приєднання Правобережної України до Російської імперії єврейство було загнане в так звану «смугу осілости» й затиснуте десятками різних обмежувальних законів та положень, що були насамперед спрямовані на послаблення їх економічної діяльності. На початку XIX ст. основним напрямком економічної діяльності євреїв Київщини, Волині й Поділля залишалася торгівля, якою займалося понад 80% єврейського населення краю [2].

Прийняте 9 грудня 1804 р. «Положення про євреїв» поділяло їх на чотири класи: а) землероби; б) фабриканти й ремісники; в) купецтво; г) міщанство. До категорії купецтва були

віднесені купці, які мали титули I, II, III гільдій, корчмарі, дрібні торговці, власники заїжджих дворів [3]. Це «положення» дозволяло окремим категоріям євреїв вільно торгувати в межах лінії осілости, а також їздити в інші міста Російської імперії у торговельних справах, маючи при собі губернські паспорти. У торговельно-економічні відносини Поділля були залучені різні версти населення: дворяни, поміщики, міщани, ремісники, але основну роль в цьому процесі відігравав купецький стан.

У 1852 р. в магістратурах повітів Подільської губернії знаходились списки, в яких зазначався розподіл євреїв по розрядах купців, землеробів, цехових ремісників і міщан, осілих і неосілих. Так у магістратуру Брацлавського повіту було подано 2853 посімейних списків на зачислення євреїв до перших чотирьох розрядів. За ревізійними списками числилось 3892 єврейських сімейства, з яких 1039 належали до 5-го розряду. З 2853 єврейських сімейств до перших чотирьох розрядів було зачислено – 1500, з них – 321 у зв'язку з недостатніми даними, як того вимагали встановлені урядом правила, належали до 5-го розряду, останні 972 були ще не записані в належні розряди [4]. У Проскурівському повіті було подано 1861 посімейний список, з яких до різних чотирьох розрядів було приписано 1672 єврейські сім'ї. До 5-го розряду зачислено 758 сімей [5]. У Балтському повіті – з 2551 сімейства до 1-го розряду було зараховано 142 сім'ї, до 3-го розряду цехових робітників – 477, до 4-го розряду осілих – 1800, до 5-го – 976 [6]. В Ушицькому повіті для присвоєння встановлених розрядів числилось – 2130 єврейських сімей, з яких до 1-го розряду було зараховано – 125 сімей, до 4-го – 898, до 5-го – 427. У Староушицькому міському управлінні до 1-го розряду було зачислено – 12 сімей, до 3-го ремісничого – 53, до 4-го – 89, до 5-го – 43 сім'ї [7]. У Гайсинському повіті в перших чотирьох розрядах нараховувалось – 2308 єврейських сімей, до 5-го розряду належало – 682 сім'ї, до ремісничого розряду входило – 663 єврейських сімей [8].

Царський уряд всіляко регулював соціально-демографічні процеси в купецькій сфері. У середині 20-х років XIX ст. було започатковано створення торговельних товариств «депутацій» у купецькому середовищі у столицях, губернських і портових містах з метою здійснення нагляду за торгівлею й промисловістю. Ці товариства склалися з 3-7 купців, які мали право вільно відвідувати крамниці, торговельні заклади, здійснювати нагляд над тим, щоб торгівля велась згідно з виданими посвідченнями і становою належністю торговців. Торговельні представництва були узаконені царським указом від 4 березня 1850 року в містах Кам'янці, Балті, Вінниці, Могилеві. Депутатами в повітовому м. Кам'янці стали євреї Я. Левензон, Х. Бланк, Д. Ванштейн, М. Фельдштейн, Л. Бродський та Г. Гологорський [9].

24 грудня 1841 року царський уряд своїм положенням «про пільги купцям і міщанам західних губерній» надавав значні пільги купцям і міщанам з внутрішніх губерній імперії, які виявили бажання переселитися в Правобережну Україну і записатися в купецький стан. Згідно із законом купці та міщани могли протягом 25 років вільно переїжджати з інших російських губерній у західні губернії. В свою чергу такі купці звільнялися від усіх податків терміном на 15 років [10]. Але, як показує статистика, цим указом в Подільській губернії скористалося лише 38 осіб, серед яких двоє канцелярських купців. У 1843 р. Подільський губернатор у своїй службовій записці Миколі I повідомляв цареві, що вже минуло 2 роки з часу надання купцям пільг, але «як і раніше купці, майже всі, євреї. Вся місцева торгівля знаходиться в їх руках, тому вони заважають росіянам розвивати її [11].

Преважно єврейські купці проживали в містечках губернії, де повністю утримували монополію у торгівлі хлібом і горілкою. Так, наприклад, в м. Брацлаві проживало 15 купців III-ї гільдії, 9 з яких були євреями. Нахум-Лейб Фішенсон утримував поштову станцію, Ізраель-Лейб Гольденберг орендував відкуп у питній торгівлі [12]. У м. Тульчині до купецького стану належало 27 євреїв і 1 християнин, в м. Ямполі у 1855 р. було 347 купців-євреїв III-ї гільдії, у м. Гайсині із 7 купців – 6 були євреями, в м. Бершаді з 10 купців III-ї гільдії – 6 були євреями [13], в м. Балин Кам'янецького повіту у 1858 р. налічувалось купців I-ї гільдії – 2, III-ї – 18, IV-ї – 19, V-ї – 16 [14]. Купцями I-ї гільдії були євреї Алтман Мортко Мошкович і Койфман Нусим Шимонович, V-ї Кетельман Шмуль Лейб, Іцко Шлимович, Лейба Лейзарович Либерович, Мойше Хаїм Борунович Пельцматер [15].

Аналіз архівних і статистичних документів наочно свідчить, що протягом першої і другої половини XIX ст. купці-євреї отримали низку прав і привілеїв, які значно розширили їхні торговельні можливості, що цілком дозволило їм стати монополістами у сфері торгівлі. Київський, Подільський і Волинський генерал-губернатор І.І. Васильчиков писав, що в 50-х роках XIX ст. збут господарських товарів із повітів, які межували з австрійськими кордонами,

.....
перейшов у руки галицьких торговців і місцевих євреїв [16]. Загальне число купців Подільської губернії з 1794 по 1851 рік збільшилось більше ніж у 6 разів, у Волинській – майже в 4 рази, у Київській – у 12 [17]. У 1846 р. купцями усіх гільдій Поділля було оголошено капіталів на суму 1,4 млн. рублів сріблом [18].

Селянська реформа 19 лютого 1861 року, яка скасувала панщину, стала поворотним пунктом в економічно-соціалній історії краю. Вона накреслювала можливість формування внутрішнього ринку та капіталістичного розвитку губернії. Швидкий розвиток капіталістичних відносин у сфері торгівлі у пореформений період давався взнаки вже у 60-х роках ХІХ ст. Зовнішньою та внутрішньою торгівлею Подільської губернії займалися різні верстви населення, але найбільший внесок у її розвиток здійснювали купці, особливо євреї.

Так з 1849 по 1851 рр. «питні відкупи» в Кам'янці, Балті і Старій Ушиці утримували почесні громадяни барони Габріель і Євзель Гінцбургі; в Літині, Вінниці і Хмільнику повірені кам'янецьких купців 2-ї гільдії Файбіша Бланка і 3-ї гільдії Хаїма Бланка; в містечку Вербоivecь – повірений кам'янецького 3-ї гільдії купця Меєра Бройди кам'янецький міщанин Давід Месік [19].

Щорічно єврейські купці Подільської губернії сплачували в казенну скарбницю подвійні повинності – державні та губернські. У 1854 р. єрейські купці 1-ї гільдії сплачували з одного свідоцтва на держповинності – 81 руб.; на губернські – 54 руб.; 2-ї та 3-ї гільдії відповідно 39 руб. 60 коп. і 26 руб. 40 коп., та 9 руб. 90 коп. і 6 руб. 60 коп. [20]. Міщани-євреї сплачували з будинку від 1-го до 3-х руб. сріблом; з постоялого або ж заїжджого двору, від 2 до 5-ти руб. сріб.; з будинку з городом, від 1,5 до 4-х руб. сріб.; за найм лавки, від 6 до 10 руб. сріб. в рік [21].

Протягом першої і другої половини ХІХ ст. купці-євреї отримали низку прав, які значно розширили їхні торговельні можливості, що цілком дозволило їм стати монополістами у сфері торгівлі. Цікавим буде порівняння кількісних змін євреїв і християн серед купців губернії. Так згідно з даними «Військово-статистичного огляду Подільської губернії», у 1846 р. в губернії нараховувалось 564 сімей купців, з яких 12 осіб були купці другої гільдії і 552 особи – третьої гільдії. Купців 1-ї гільдії не було. Купці II-ї гільдії володіли капіталом у сумі 72000 руб. сріблом. Купці III-ї гільдії склались з християн – 38 осіб з капіталом 91200 руб., євреїв – 428 осіб з капіталом у сумі – 1027200 руб. і дворян – 19 осіб з капіталом – 45600 руб. [22].

У 1865 році в губернії нараховувалось 12 купців I-ї гільдії і 1572 – II-ї гільдії, разом 1584 особи і всі виключно єврейського походження, які володіли капіталом у сумі 9612000 руб. [23]. У 1872 р. в губернії нараховувалось 4355 купців-євреїв і лише 427 купців-неєвреїв (відповідно 91% і 8,9%) [24], тобто за 26 років загальна кількість купців збільшилась у 4,5 рази, а купців-євреїв майже у 10 разів. Офіційним документом, який дозволяв євреям займатися торгівлею, було торговельне свідоцтво. Для купців першої гільдії воно коштувало 2200 рублів, для другої – 880, а для третьої – 220 рублів (у Правобережжі – 132 рублів) [25].

Єврейська економічна активність в краю була настільки високою, що не могла не цікавити царський уряд, який всіляко намагався її обмежити. Через це в Подільській губернії 22 серпня 1881 року була навіть створена спеціальна комісія, яка прискіпливо вивчала економічну діяльність євреїв. За її даними, у 1880 р. у Подільській губернії було видано 16634 торгових документів, з них – 15602 отримали євреї. Білетів, виданих за гільдійськими свідоцтвами і на дрібну торгівлю, нараховувалось – 25250, з них євреям належало – 23772 білетів. Отже, кількість осіб, що займалися торгівлею, складала – 14843. Серед цієї кількості числилось: християн – 987 осіб, або 6,6%; євреїв – 13856 або 93,4% [26]. Це значить, що на 1000 осіб християн – припадав один торговець, а на 1000 душ євреїв – 66 торговців. Якщо розподілити єврейських торговців у такому ж співвідношенні по містах, містечках і селах губернії, то отримаємо: У містах на 1000 осіб єврейського населення припадало 165 торговців, в містечках – 29, в селах – 62 [27].

Євреї часто порушували встановлені урядом правила торгівлі і за це каралися штрафами, про що свідчить значна кількість складених актів. Протягом 1880 р. в Подільській губернії було складено таку кількість актів: у торгівлі – 2313, в ремеслі – 3441, разом – 5754 акти. З них на долю євреїв припадало 2134 торговельних актів і 2754 ремісничих актів, разом – 4888, або майже 85% від загальної їх кількості. На долю християн відповідно, торговельних актів – 179, ремісничих – 687, разом – 866. За даними актами було накладено штрафів на суму – 67776 руб., 50 коп. З цієї кількості на євреїв припадало – 60663 руб., 30 коп., або 89,5%, на

християн – 7133 руб., 20 коп., або 10,5% [28]. Отже, наведені дані переконливо свідчать, що майже вся торгівля в губернії знаходилась в руках євреїв.

Значного удару єврейській торгівлі було завдано тарифами 1857 і 1868 рр., які знизили мито на товари, що ввозились в імперію, і цим зменшили доходи торгівців, особливо дрібних [29]. Крім цього поступове втягнення Поділля в загальноросійський ринок, активний розвиток товарно-грошових відносин, призвели, з одного боку, до концентрації капіталів в руках невеликої кількості людей, з іншого, – до розорення значної кількості дрібних торгівців. Результатом цього процесу було зменшення кількості купців краю. Так, якщо у 1872 р. в Подільській губернії налічувалось 4355 купців-євреїв, то в 1897 р. – уже 3080. Але все це не змогло змінити домінуючу роль єврейського населення в сфері торгівлі тому, що значна кількість капіталу була зосереджена в руках невеликої частини купців-євреїв, від яких в основному залежав стан економічного розвитку краю.

Цікавим на наш погляд документом, який яскраво ілюструє економічну діяльність єврейського населення губернії, є звіт подільського губернатора за 1888 р., в якому він констатує, що в сільській місцевості губернії проживала така кількість єврейських сімей: в Кам'янецькому повіті – 565, Проскурівському – 474, Ямпільському – 1200, Летичівському – 706, Літинському – 1093, Вінницькому – 856, Ушицькому – 600, Могилівському – 629, Ольгопільському – 966, Гайсинському – 781, Брацлавському – 543, Балтському – 1245. Всього 10031 сім'я [30].

За родом занять євреї поділялись так:

1. Орендарі лісових, земельних угідь і оброчних статей – 463.
2. Службовці питних закладів, заводів, млинів тощо як економів, прикажчики – 1078.
3. Ремісники – 698.
4. Чорноробочі – 768.
5. Торгівці по документах – 1040.
6. Займалися різними промислами, питними, що належать до сільського господарства – 1501.
7. Без визначених занять – 3353 (які займалися торгівлею без документів, торгівлею спиртними напоями та іншими промислами).

Як зазначається у звіті, найбільшої уваги заслуговує у вищенаведеному списку перша й остання групи. Адже, як зауважує губернатор, «оренда землі і різних оброчних статей у винятковому випадку знаходиться легально в руках євреїв, через договори, складених ще до видання закону 3 травня 1882 р., і значна кількість євреїв-власників нерухомого майна і оброчних статей користувалася ними, обходячи чинний закон, але не порушувала його, а саме «продаж хліба на корені, наймання маєтків для випасу худоби, контракти через які єврей приймає на себе постачання робітників для сільськогосподарського виробництва, виключне право обмолу борошна на млинах тощо». Постійна ж категорія 3353 сімей, яка складала 37% від загальної кількості проживаючих в селах євреїв, на думку губернатора, являла собою «той експлуататорський вид, який в змозі зняти з селян, що потрапили до нього в руки, останню сорочку, аби тільки зміцнити у такий спосіб свій власний достаток» [31].

Далі губернатор перераховує способи, якими користуються євреї для збільшення своїх капіталів. І в тому випадку, де судові органи й адміністрація не в змозі запобігти всім зловживанням, якими користуються євреї, обходячи закон 3 травня 1882 року, генерал-губернатор вважав необхідним застосувати п. 2. параграфа 16 «Положення про посилену охорону». При цьому він мав на увазі заборонити євреям проживати в тій місцевості, де вони були прописані до видання закону 3 травня 1882 року. Це, на його думку, не дало б змоги євреям продовжувати свою «вредную деятельность не только в селе, но и вообще среди крестьянского населения» [32].

За статистичними даними, в 80-х роках XIX ст. в Подільській губернії числилось 20788 ремісників чоловічої статі, з яких – 14994 євреї і 5794 християни [33]. Отже у ремісничому стані євреї складала 72,2%, а християни – 27,8%.

Швидке економічне піднесення кінця XIX ст. внесло значні корективи в господарську діяльність євреїв. Всеросійський перепис 1897 р. засвідчив, що торгівлею в губернії займалося 178795 осіб, з яких 167431 були євреями [34], тобто частка євреїв серед інших торгівців губернії становила 93,6%. За даними перепису, у 1897 році у губернії налічувалося 3637 купців, з них євреїв – 3080, неєвреїв – 557 (відповідно 84,6% і 15%) [35]. Загалом виходить, що за рахунок торгівлі на Поділлі жило 49,8% євреїв від їхньої загальної кількості. Цілком зрозуміло,

що велика кількість євреїв-торгівців вносила, безперечно, свій неповторний колорит в торговельне життя краю. Ось як описує торговельну діяльність євреїв Подільської губернії «Військово-статистичний огляд Російської імперії»: «Вся місцева торгівля знаходиться в руках євреїв, вони і складають все купецтво губернії, за невеликим винятком... Основна ідея, як купців, так і торгашів-євреїв, полягає в тому, щоб якнайшвидше зробити оборот і для цього продавати товари за можливо низькою ціною, чого досягають, продаючи заборонені товари, або навіть у деяких товарах знімають митні печатки й видають їх за контрабандні. Підробляючи товари, ходять по хатах і заїжджих дворах з товарами, нав'язуючи їх майже насильно, дають в борг на великі суми, у цьому випадку беруть подвійну ціну, а що найбільше підриває російських купців і поляків, то це монополія, яку зробили собі євреї у торгівлі» [36].

Значна кількість євреїв Подільської губернії були бідними, і їхні торговельні операції мали дрібний характер. Так з 16634 вибраних у 1880 р. торговельних документів, що дозволяли займатися торгівлею, лише 1096 (6,5% від загальної кількості) належали купцям першої та другої гільдії, які мали великі капітали і здійснювали значні торговельні операції. Всі інші проводили дрібну, розносну і розвізну торгівлю [37].

На початку ХХ ст., за даними статистики, у містах губернії проживало 139354 євреї, а в повітах губернії – 301877 євреїв [38]. Дрібні торговці-євреї, як правило, займалися торгівлею в містах і містечках губернії, обслуговуючи на місцевих базарах та ринках сусідні селянські повіти своїми ремісничими виробами, а також дрібною посередницькою торгівлею. Правдиву характеристику атмосфери тодішнього містечка подав російський письменник К.К. Случевський: «Торгівля складає тут артерію місцевого життя, набагато більшу за силою і значенням, ніж обробка землі [39]. У своїх торговельних операціях євреї виявляли надзвичайну енергію й винахідливість, за словами дослідника Г. Аксакова поки у російського купця рубель обертався двічі, то у єврея – п'ять разів [40]. У свою чергу така спритність дозволяла євреям не тільки вчасно повернути позичені гроші, а й одержати прибуток. Якщо міста залишалися переважно центрами торгівлі зі слабозвинutoю промисловістю, то містечка перебирали на себе функції і ставали агромістами – малими населеними пунктами міського типу, які підтримували тісний зв'язок із сільським господарством і орієнтувалися на переробку та збут аграрної продукції [41].

Іншою була ситуація у селах губернії, де, як правило, була відсутня ярмаркова, базарна та крамничкова торгівля. Тут євреї-торгівці розвозили й розносили товар, а якщо селянин не мав грошей, то проводився обмін на інші господарські предмети і продовольство [42]. У 1880 р. на розносну й розвізну торгівлю в Подільській губернії було видано 106 торгових документів і всі вони повністю належали євреям [43].

У другій половині ХІХ ст. з подальшим розвитком капіталізму торгівлі належала помітна роль у забезпеченні найголовніших потреб численного селянства та значної частини міського населення. У Подільській губернії основними осередками торгівлі були ярмарки і базари. Всі ярмарки і базари проводилися в містах з наявністю в них великої кількості єврейського населення, для якого торгівля була важливим джерелом існування. На домінуючу роль єврейських підприємців у торгівлі вказують «Статистичні відомості Подільської губернії»: «...казённые и частные подряды и поставки, оптовая и розничная торговля местными товарами, а также товарами, получаемыми из австрийских владений, царства Польского и черноморских портов, находятся с давних пор исключительно в руках евреев и соперничество христиан и купечества на этом поприще почти невозможно» [44].

У 1890 р. у Подільській губернії кількість ярмарків досягла до 123-х. Переважно всі вони, за винятком Петропавлівської в м. Ярмолинцях, Проскурівського повіту і Троїцької в м. Балті, були незначними й слугували місцевому населенню швидше для задоволення сільськогосподарських потреб, ніж для якихось торгово-промислових операцій [45]. У 1895 році кількість ярмарків в Подільській губернії збільшилась і становила 183. За свідченнями статистичних матеріалів, така цифра не змінювалась і в наступні роки. Найбільше ярмарків проводилось у Літинському повіті – 69, далі йшли Вінницький – 44, Проскурівський – 18, Летичівський – 17, Могилів-Подільський – 15 [46].

Швидкому розвитку торгівлі в Подільській губернії сприяло будівництво залізничної колії від Балти до Одеси у 1865 р. У 1870 р. почала діяти залізниця від Києва до Балти, яка не тільки забезпечувала розвиток міст Балти, Вінниці, Жмеринки, але й з'єднувала Поділля з магістралями Західної Європи [47].

Балтська ярмарка слугувала для обміну речами місцевого виробництва. На противагу їй Ярмолинецька – це гуртовий продаж металевих виробів, хутра, ситцю. Сюди приїжджали закордонні купці, більшість з Австрії з меблями, землеобробними машинами [48]. Кожного року в Ярмолинці єврейські купці привозили крупні оптові партії товарів з мануфактурних фабрик з Лодзі, Москви, Одеси. У 1884 р. в Ярмолинці привозили на торги паперових і шерстяних виробів на суму 1356300 руб., з них було продано на 796800 руб., сукна привозили на 80000 руб., реалізовано – 70950 руб., виробів з льону та пенькових товарів завезено на 902250 руб. і продано на 70950 руб., галантерейних виробів на 300000 руб. реалізовано на 80000 руб., виробів зі шкіри – на 92420 руб., реалізовано 60810 руб., цукру привезено і продано на 50300 руб., чаю привезено 3000 руб., продано на 2000 руб. Крім того, в містечку у місцевих євреїв на період ярмарку прибулими купцями орендувалось понад 200 помешкань під магазини і склади [49].

Як правило, всіма торговими операціями в губернії займалися євреї, дрібні скупщики, що були в кожному містечку Поділля. Такими містечками були Бар, Ярмолинці, Ольгопіль, Чорний Острів, Бершадь. Євреї-посередники пильно стежили за цінами на місцевих ярмарках і базарах, оптом скупляли на них велику рогату худобу, овець, мед, домоткане полотно та інші речі і перепродували їх за межами губернії.

Слід зазначити, що заможні євреї-торгівці здебільшого займалися хлібною, лісовою, питною і тютюновою торгівлею. Особливо великих оборотів в губернії досягала хлібна торгівля. У середині XIX ст. щорічний надлишок подільського хліба становив до 1 млн. четвертин [50]. Відомий історик і краєзнавець Поділля В.К. Гульдман розподіляє операції, пов'язані з хлібом в краю на купівлю панського економічного хліба і селянського. Останнім, зазначає науковець, займаються євреї – дрібні скупщики майже в кожному містечку губернії. Значними пунктами такої торгівлі були Ольгопіль, Ярмолинці, Бар, Чорний Острів, Бершадь [51]. Активно хлібною торгівлею займалися єврейські купці. Так Ушицький купець Розенберг тільки за один рік імпортував через Гусятинську митницю хліба на 200 тис. крб. Залізнодорожна торгівля зерном, яка повністю була зосереджена в руках євреїв, перетворила м. Проскурів в найбільший центр експортної хліботоргівлі. Якщо в 1872 р. єврейські підприємці Проскурова отримали 80% з 2034 виданих в повіті дозволів на торгівлю, то в 1881 р. з 2274 – 90% [52].

У такий спосіб позитивна діяльність євреїв у сфері торгівлі створювала можливість продуктивного розвитку промисловості Поділля, появи нових галузей у фабрично-заводському виробництві, яке міцно прив'язувалось до існуючої системи капіталістичних відносин. У цьому плані євреї були підприємцями, спрямовуючи частину свого капіталу на розвиток промисловості краю, посередниками, орендаторами, адміністраторами й управлінцями підприємств, організаторами торгівлі та реалізаторами виробленої продукції губернії й налагодження торговельних зв'язків як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Самарцев І. Євреї в Україні на початок XX ст. - УІЖ. – 1994. - №4. – С. 19-29.
2. Там само. – С. 23.
3. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАУ в м. Києві) – Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 9920. – Арк. 1.
4. Там само. – Арк. 3.
5. Там само. – Арк. 34.
6. Там само. – Арк. 35.
7. Там само. – Арк. 36.
8. Там само. – Арк. 38.
9. Філінок А.Г., Ігнат'єва Т.В. Торговельно-економічні зв'язки Правобережної України в умовах інкорпорації та геополітики Російської імперії (кінець XVIII – 50-ті роки XIX століття): Монографія. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет: редакційно-видавничий відділ, 2006. – С. 157.
10. ЦДІАУ в м. Києві. – Ф.442. – Оп. 534. – Спр. 282. – Арк. 361.
11. Киевская старина. – 1896. – Т. 52. – С. 90.
12. 100 еврейских местечек Украины. Исторический путеводитель / Сост. В. Лукин, Б. Хаймович. – Иерусалим – Санкт-Петербург: Эзро, 1997. – Вып.1: Подолия. – С. 172.
13. Там само. – С. 124, 190, 319.
14. Кам'янець-Подільський міський державний архів (далі-К-ПМДА). – Ф. 226. – Оп. 79. – Спр. 6092. – Арк. 39.

15. Там само. – Арк. 34.
16. Філінюк А.Г., Ігнатська Т.В. Вказана праця. – С. 161.
17. Там само. – С. 156.
18. Военно-статистическое обозрение Российской империи. – Т.Х. – Ч.2. – Подольская губерния. – СПб., 1849. – С. 131-132.
19. Подольские губернские ведомости. – 1849. – № 21. – С. 155.
20. Подольские губернские ведомости.-1854. - №26. – С. 215.
21. Каменский А.В. Очерк местечек в губерниях Киевской и Подольской // Подольские губернские Ведомости. – 1845. – №32. – С. 160.
22. Военно-статистическое обозрение Российской империи. – Т.Х. – Ч.2. – Подольская губерния. – СПб., 1849. – С. 131.
23. Статистические сведения о Подольской губернии за 1865 и 1866 годы / Труды Подольского губернского статистического комитета. – Каменец-Подольск: Подольский губернский статистический комитет, 1869. – С. 125.
24. ЦДІАУ в м. Києві. – Ф. 442. – Оп. 52. – Спр. 437. – Арк. 24.
25. Філінюк А.Г., Ігнатська Т.В. Вказана праця. – С. 157.
26. // ЦДІАУ в м. Києві. – Ф.442. – Оп. 534. – Спр. 282. – Арк. 330.
27. Там само.
28. Там само.
29. Івашенко О.М., Поліщук Ю.М. Євреї Волині (кінець XVIII – початок XX століття). – Житомир: Волинь, 1998. – С. 47.
30. К-ПМДА. – Ф. 228. – Оп. 1. – Спр. 914. – Арк. 43.
31. Там само.
32. Там само. – Арк. 45.
33. ЦДІАУ в м. Києві. – Ф.442. – Оп. 534. – Спр. 282. – Арк. 330.
34. Православная Подолия. – 1906. - №2. – С. 523.
35. Православная Подолия. – 1906. - №7. – С. 477.
36. Военно-статистическое обозрение Российской империи. – Т.Х. – Ч.2. – Подольская губерния. – СПб., 1849. – С. 28.
37. ЦДІАУ в м. Києві. – Ф.442. – Оп. 534. – Спр. 282. – Арк. 330.
38. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. / Под ред. Н.А. Тройницкого. – ХХХІІ. Подольская губерния. – Б.м.: Центр. Стат. Комитет Мин-ва внутр. дел, 1904. – С. 415.
39. Случевский К. Еврейские колонии. – Русский вестник. – 1890. – С. 215.
40. Івашенко О.М., Поліщук Ю.М. – Вказана праця. – С. 50.
41. Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Подільські містечка в добу Української революції 1917-1920 рр. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2005. – С. 33.
42. Івашенко О.М., Поліщук Ю.М. – Вказана праця. – С. 50.
43. ЦДІАУ в м. Києві. – Ф.442. – Оп. 534. – Спр. 282. – Арк. 330.
44. Демяненко А. Статистические сведения о Подольской губернии за 1862, 1863 и 1864 годы. – Каменец-Подольский: Типография губернского правления, 1865. – С. 44.
45. Обзор Подольской губернии за 1890 год: Приложение ко Всеподданейшему отчету Подольского губернатора. – Каменец-Подольск: Изд. Подгубстаткома, 1891. – С. 29.
46. Обзор Подольской губернии за 1895 год: Приложение ко Всеподданейшему отчету Подольского губернатора. – Каменец-Подольск: Изд. Подгубстаткома, 1896. – С. 48.
47. Хоптяр Ю.А. Залізничне будівництво на Поділлі в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Наукові праці історичного факультету. – Т. 2. – Кам'янець-Подільський: Історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 70.
48. К-ПМДА. – Ф. 228. – Оп.1. – Спр. 4684. – Арк. 11.
49. Григор'єв-Наш. Поділля: географічно-історичний нарис. – Кам'янець на Поділлі: Друкарня Под. губ. Нар. Управи, 1919. – С. 43.
50. С. 187. 51. Гульдман В.К. Подольская губерния. Опыт географическо-статистического описания. – Каменец-Подольский: Типография Подольского губернского управления, 1889. – С. 188.
52. 100 еврейских местечек Украины. Исторический путеводитель / Сост. В. Лукин, Б.Хаймович. – Иерусалим – Санкт-Петербург: Эзро, 1997. – Вып.1: Подолия. – С. 177.

О.О. Вітюк

ЗАХОДИ РЕВОЛЮЦІЙНИХ КОМІТЕТІВ НА ПОДІЛЛІ ЗІ СТВОРЕННЯ МЕРЕЖІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ТА ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЬСЬКИХ КАДРІВ (1918-1920 РР.)

Революційні комітети – недостатньо досліджена проблема часів боротьби за відновлення української державності 1917–1921 рр. Організація та діяльність революційних комітетів становлять великий інтерес і заслуговують на детальне вивчення. Ревкоми –